

Засадничі основи художнього мислення

УДК 821.162.1: 82.091

DOI: 10.31471/2304-7402-2024-19(71)-291-298

ДРАМАТУРГІЯ СТАНІСЛАВА-ІГНАЦІЯ ВІТКЕВИЧА: ГОРДИЙ ОДИНАК ТА ЕКСЦЕНТРИК

Степан Хороб

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
e-mail: kul@pnu.edu.ua*

У статті досліджено життя і творчість видатного польського письменника, філософа та художника Станіслава-Ігнація Віткевича (1885–1939) званого під псевдонімом «Віткацій». Особливу увагу звернено на його драматургію, відтак, відповідно, на його самобутній тип художнього мислення. У цьому виявляється **актуальність** і **новизна** цього дослідження, адже через таку **мету** з'ясовано своєрідність багатьох складників драматичного мистецтва, витвореного свого часу польським автором та польським театром. Розроблена на основі мети система завдань дає можливість проаналізувати драматичні твори Станіслава-Ігнація Віткевича, визначаючи у них змістове й формотворче наповнення, оригінальність драматургічної авторської ідейно-естетичної свідомості. Відповідно до загальної концепції статті використано такі наукові **методи**: біографічний, конкретно-історичний, типологічний і герменевтичний. **Результати** дослідження дають підстави для ствердження думки про модерність п'єс польського драматурга, його безпосередню причетність до створення у Польщі драми й театру абсурду перших десятиліть ХХ століття. Навіть більше – саме драматичні твори Станіслава-Ігнація Віткевича сприяли розвиткові стилізованої модифікації загальноєвропейської модерністської драми означеного періоду. **Практичне значення** дослідження особливостей драматургії польського автора полягає у тому, що його результати можуть бути використані як сучасними літературознавцями й театрознавцями, так і філологами-полоністами – студентами, аспірантами, загалом науковцями, які вивчають життя і творчість Станіслава-Ігнація Віткевича.

Ключові слова: Станіслав-Ігнацій Віткевич, драматургія, театр абсурду, художнє мислення.

Так склалося, що в українській гуманітаристиці (літературознавстві, культурології та мистецтвознавстві передовсім) ім'я польського прозаїка, драматурга, філософа-публіциста та художника Станіслава-Ігнація Віткевича (Віткація) упродовж тривалого часу знаходилося на якійсь літературно-театральній обочині. Цьому, певно, слугували причини як суб'єктивного, так й об'єктивного характеру. Як стверджує сучасний український полоніст Ростислав Радишевський, цей художник слова і митець «був надзвичайно обдарованою творчою особистістю і водночас однією з найбільш суперечливих постатей у польському мистецтві міжвоєнного двадцятиліття» [1, с. 159]. Окрім того, за спостереженнями Яна Котта, катастрофізм драматичних творів Віткація (а їх близько пів сотні) – з минулого, з 19-го століття, і завершився він для драматурга у 1917 році, після насильницького жовтневого перевороту у Петербурзі: власне, ще тоді він проникливо передбачав зіткнення революції «нівелістів» з іншим світом – не насильницьким, справедливим й еволюційно переконливим. З цієї перспективи все, що відбувалося після цього жовтневого зламу, в його уяві поставало зловіщим гротеском аж до початку Другої світової війни [2, с. 67]. Чи могли сприймати пафос його п'єс у всуціль зрадянському суспільстві, якщо навіть у тодішній Польщі Віткацій далеко не завжди і далеко не всіма був зрозумілий?! Відтак усі його сучасники здебільшого жили ще напередодні, тоді як він своєю прозорливістю і передбачуваністю, своїм пророцтвом уже був після того, що мало статися згодом (прихід до влади «параноїків з народу», насильницьке утвердження червоної та коричневої чуми, воєнна загарбницька диктатура як більшовизму, так і фашизму, притлумлення національно-духовних орієнтирів багатьох європейських народів).

Повернувшись улітку 1918 року з війни до Польщі, Станіслав-Ігнацій Віткевич багато працює як художник-портретист, фотограф, займається іншими видами творчості і в такий спосіб заробляє на життя. Водночас він пише прозу, філософські праці, драматичні твори. Створює теорію нереалістичного театру «чистої форми». У 1919 році виходить його перша книга «Нові форми у живописі і викликані ними непорозуміння». Саме у 20-х роках минулого століття він здебільшого під псевдонімом «Віткацій» створює одну за одною різножанрові п'єси, що були наслідком його філософських ідей «чистої форми». Однією з перших його драм стали «Прагматисти» (1920), що була видрукувана того ж таки року. Вже у наступному, 1921 році, його драматичний твір «Гумор Мозгович» був показаний як вистава в польському театрі. Відтоді буде написано понад тридцять п'єс («Нове звільнення», «У маленькому дворі», «Водна курка», «Божевільний і черниця», «Мати», «Соната Вельзеву-

ла»). Однак його не збагнули по-справжньому, а відтак не сприймали ні як драматурга, ні як теоретика, ні як театрального діяча. Навіть більше, критики гнівно нападали на його творчість, звинувачуючи в космополітизмі.

У 30-ті роки ХХ століття Станіслав-Ігнацій Віткевич відходить від драматургії, написавши останню п'єсу «Шевці». Один із відомих теоретиків та істориків польської драми, зокрема дослідник творчості Віткація Мартін Есслін згодом, у 1969 році, дасть цьому справедливу оцінку: «У драматургічній діяльності, що не викликала особливої зацікавленості сучасності, Віткевич досліджував світи сновидінь, безумства, пародії, політичної сатири. Гротескові жахіття переходять тут у галюцинації душевнохворих, політичні притчі перетворюються у веселі пародії на польських класиків... Перед нами постає драматург колосального виміслу, поза всяким сумнівом – могутня величина... Гордий одинак та ексцентрик...» [3, с. 138].

І все ж, чим приваблюють, чим зацікавлюють сьогоdnішнього читача і глядача драматичні твори Станіслава-Ігнація Віткевича? Адже, крім названих п'єс, написаних ним у 20-х роках минулого століття, він створив цілий шерег драм у проміжку між 20-30-ми роками, опублікував філософські праці, в яких чітко виявляв свої ідейно-естетичні позиції стосовно тодішньої польської драматургії і театру. До вже згадуваної студії «Нові форми в мистецтві і викликані ними непорозуміння» можна сміливо додати його «Нариси з естетики» (1922), «Театр. Вступ до теорії «чистої форми» в театрі» (1923) та ін. Нині на основі їх прискіпливого аналізу можна говорити про своєрідну естетичну систему поглядів на природу та функції театру у суспільному житті та в житті окремишньої людської особистості. Як пише вже згадуваний Ростислав Радишевський, в основу цих положень та принципів драматурга і теоретика Віткація «була покладена концепція так званої «чистої форми», яка самостійно, незалежно від змісту, мала викликати у глядача естетичні переживання. Специфіку цих естетичних переживань Віткевич при цьому пов'язував не з реалістичним відчуттям відповідності відображуваного і відображеного, а зі світом філософсько-метафізичних ідей. Мистецтво, на думку автора, має пробуджувати в людині комплекс таких підсвідомих і лише інтуїтивно відчутих понять і закономірностей, які є виразом найзагальніших і корінних основ людського буття» [4, с. 160]. Як стверджує сучасний український дослідник цієї проблеми у творчості Станіслава-Ігнація Віткевича В'ячеслав Захаров, ідея «чистої форми» філософа і драматурга стала чи не найзагальнішою подією у драматургічно-театральному житті Польщі перших десятиліть міжвоєнного двадцятиліття. Навіть упродовж десятиліття (1918 – 1928 рр.) вона час від часу загострювала полеміку в тодішньому театральному польському середовищі, що переростала рамки мистецькі і ставала майданчиком для дис-

кусій загальносуспільного характеру про шляхи і тенденції розвитку національного театру, музики, літератури чи й загалом культури.

Це й не випадково, оскільки теорія «чистої форми» в польській драматургії і національному театрі передувала появі такого загальноєвропейського явища, як «театр абсурду» (Ежен Йонеско, Семюель Беккет, зрештою, й Славомір Мрожек), а також присутньо (як наскрізна концепція) асоціювалася з постмодерністською рецепцією сценічного мистецтва загалом, драматургії зокрема. Отож театр Віткація – театр абсурдистський, сюрреалістський і преекзистенціалістський. Цивілізація, на переконання драматурга, досягла поворотного пункту: починається період вирівнювання, узагальнення і механізації, що забезпечать масам щастя, знищуючи, одначе, релігію, філософію і надто ж мистецтво, завдяки яким людина здатна відчувати «метафізичну подивованість» упродовж проживання «таємниць буття». У своїх п'єсах, як уже акцентувалося, Станіслав-Ігнацій Віткевич свідомо руйнує будь-яку життєву правдоподібність. За його переконаннями, людина, «повертаючись з театру», мусять відчувати, що вона прокинулася немов після важкого дивного сну, «в якому навіть найзвичайніші речі володіють дивовижною, всеохопною привабливістю, характерною для сновидінь, ні з чим не порівняною» [5, с. 97]. У драматичних творах Віткація (а їх, повторюємо, кілька десятків), приміром, «Прагматисти» (1919), «Тумор Мозгович» (1920), «Дюбал Вахазар, або На перевалах абсурду» (1921), «Каракатиця, або Гірканичний світогляд» (1922), «Ян Кароль Мацей Скажений» (1922), «Мати» (1924), «Соната Вельзевула, або Правдива подія в Мордоварі» (1925), «Шевці» (1934) та ін., проте настійливо звучать питання і проблеми зникнення однієї і приходу іншої епох, виродження суспільного життя, місця і ролі мистецтва у майбутньому. Як уже було мовлено, Станіслав-Ігнацій Віткевич став одним із предтеч театру абсурду і водночас творцем пророчої картини долі європейського континенту в епоху всезагальної уніформізації і тоталітарних диктаторських систем.

У згаданих і не названих драматичних творах Віткація оприявнюється історія однієї лише хвороби: засоби її лікування навряд чи будуть знайдені на шляхах, обраних людством у ХХ столітті. Хвороба визріває у надрах збуджених мас, що зростають численно і тому вже звиклих до думки про неодмінність воєнної бійні («Янулька – донька Фісдейка»), все більше й більше роздратованих нерівністю розподілу земних благ, піддатливих на демагогію «з піною у роті», на магію лозунгу, жупелу («Дюбал Вахазар, або На перевалах абсурду»). Це, власне, їх руками твориться злочин нашого часу: відмова (здебільшого свідомо) від того, що людяно, на користь того, що механічно, а то й злочинно («Мати»). При цьому Станіслав-Ігнацій Віткевич вважав, що успішно досягнутий на цих шляхах маразм – багатоликий, безмірно варіативний: він наряджається як в соціальне, так і духовне, набуває форм як загальнолюдсь-

ких, так і національних, має як класове, так і расове забарвлення. З особливо легкою позірною раптовістю він вияскравлюється в очевидну агресивність, і тоді враз чути «раптовий рев натовпу», як у п'єсі «Ян Кароль Мацей Скажений», або ж раптово з гулом спадає залізна завіса, як у драмі «Шевці». Загалом перелік мотивів (довільний і простий) може сьогодні видатися публіцистичним спільним місцем. Однак у багатьох своїх драматичних творах Віткацій виявився трагічно незаперечним, об'єктивно несамовитим, тверезо непохитним, а від цього нині особливо актуальним. Пояснення цьому при глибокій аналітиці п'єс польського драматурга доволі просте – Станіслав-Ігнацій Віткевич побачив метафізичний жах кінця ХХ – початку ХХІ століть задовго до нас («Ян Кароль Мацей Скажений», «Шевці»).

За спостереженням Р. Радишевського, «драму «Шевці» можна розуміти як своєрідний підсумок і синтез усієї творчості письменника.

Драматична структура твору базується на трьох суспільних переворотках: фашистському, комуністичному та технократичному. Даніель Джерольд, визнаний дослідник творчості Віткація, автор праці «Станіслав-Ігнацій Віткевич як письменник» («Stanislaw Ignacy Witkiewicz jako pisarz»), зазначав, що ця драма з різних точок зору є його «найобширнішим і найбагатшим» твором, високо цінується в Польщі як «найкращий драматичний твір Віткація», бо дає глибокий «аналіз революції і сучасного становища людини». На думку дослідника, цей образ революції і становища людини має глибоко песимістичне звучання.

Можливо, потрібно сприймати «Шевців» менш публіцистично і більш універсально, наприклад, як гротескову притчу про постійну зміну становища людей у суспільстві, про вічний колообіг, який тут триває. Адже драма Віткація описує, як ті, хто перебуває на верхівці влади, наприклад, прокуратор Скурви чи Гнембона Пуцциморди, опиняються на дні, а ті, що були внизу, такі як майстер чоботарів Саєтан Темпе і його челядь, посідають місце зверху, щоб згодом бути усуненими звідти іншими претендентами на владу.

Перебіг подій і доль головних героїв у творі показує, що лінія, яка розділяє тих, хто править, і тих, ким правлять, є неймовірно тонкою. У драмі продемонстровано, як усі ті, хто переходить на «той бік», уподібнює своє мислення і уподобання до умов, які там панують, пристосовується до ролі, яку йому потрібно відіграти. Як тільки шевці вийшли з ув'язнення і опинилися по «інший бік», тобто при владі, їхні вчинки на диво стали нагадувати вчинки прокуратора, його садизм і тиранію в той час, коли вони були його в'язнями, засудженими до «примусового безробіття». Але подібна ситуація трапилася і з прокуратором. Як тільки він опинився у становищі зневіреного і скореного в'язня шевців, він став дивитися на світ їхніми очима» [6, с. 163].

Знаючи нині про життя і творчість цього унікального польського драматурга значно більше, ніж у попередні роки, можемо з упевненістю стверджувати: його драматургія, його ідейно-філософські постулати, його теоретичні розробки сприяли народженню відповідних сценічних форм у тодішній (20-30-ті рр.) і в теперішній польській культурі. Відтак треба говорити, що Станіслав-Ігнацій Віткевич по суті двічі народжувався для театру Польщі. Вперше, коли він після жовтневого російського перевороту 1917 року повернувся до рідних місць у Закопане і створив там близько тридцяти п'єс, частина з яких була надрукована і поставлена в польських театральних колективах. Однак тривало це порівняно недовго. Драматург з тривогою і гіркотою зізнавався: «Що стосується пороженчі, котра створюється довкола мене, – зауважував він 1931 року, – то я не можу бодай згадати того періоду, коли б я не відчував себе цілковито самотнім у нашому суспільстві» [7, с. 48]. Другого разу народження Віткація для театру відбулося вже по його смерті (18 вересня 1939 року), після закінчення Другої світової війни, аж на початку 60-х років, коли в період ідеологічної відлиги у Варшаві було видруковано двотомник його п'єс за редакцією і зі вступним словом до цього видання видатного театрознавця Константа Пузини. Тоді ж побачили світло рампи такі п'єси Віткація, як «Каракатиця, або Гірканічний світогляд», «Дюбал Вахазар, або На перевалах абсурду», «Ян Кароль Мацей Скажений», «Шевці». Навіть більше, в шістдесятих роках минулого століття драматичні твори письменника неочікувано для багатьох польських діячів культури набувають широкого резонансу за межами Польщі: зібрання його драм виходять англійською, німецькою, французькою, італійською, російською мовами, їх досліджують у США, Канаді, Англії, Франції, Росії, Італії.

В Україні ж досі нема повного видання драматичних творів Станіслава-Ігнація Віткевича, тоді як постановка його п'єси «Ян Кароль Мацей Скажений» була чи не вперше поставлена 1925-1926 роках у Львові. На переконання українських дослідників життя і творчості Віткація (скажімо, вже згадуваних Ростислава Радишевського та В'ячеслава Захарова) перекладати польського письменника надзвичайно складно – зміст його текстів багатий на алогізми, лексика п'єс включає, окрім літературно-художньої, ще й філософську термінологію, і сварливі ідіоми, і вульгарні жаргонізми, і масу надскладних неологізмів; його стиль – нервовий, іноді й заплутаний різними перехресними типами художнього мислення – експресіонізмом, сюрреалізмом, а також використанням, за висловом Чеслава Мілоша, «метафоричної поетики кошмару» та «поетики абсурду». І все ж перекладати для сучасного українського читача і для сучасного українського театру таку драматургію Віткевича і можна, і потрібно. Принаймні з огляду на те, що цей польський художник слова, філософ і живописець знайшов свої останні миті життя на українській

землі внаслідок самогубства: на початку вересня 1939 року в селі Єзьори (нині це село Великі Озера Рівненської області) він випив отруту і пере-різав собі шийну артерію. Причиною цього, як доводять сучасні польські дослідники, стали не лише ті обставини, що письменник був украй виснажений нервово-психічно, що «у світі фашизму, котрий перемагав у Європі, для нього не було місця»; біля джерел трагічного рішення було і здійснене тоді вторгнення на територію Польщі Червоної Армії.

14 квітня 1988 року прах Станіслава-Ігнація Віткевича був перепохований на цвинтарі його рідного села Закопане (Старе кладовище). Рік перед цим на березі озера в селі Великі Озера на народні кошти, зібрані в Польщі та Україні, було споруджено базальтовий надгробок. Тепер замість нього прикріплена металева меморіальна плита, виконана польським скульптором Романом Околовичем, з написами польською та українською мовами. І як тут не згадати проникливих слів польського актора, критика і теоретика театру Яна Котта: «У театрі, який реально створений Віткевичем на основі його унікальної драматургії, нема ні метафізичних поривів, ні таємниць буття. В цьому ж, напевно, і причина того, що його театр і драматургія були оцінені так пізно. Театр Віткевича іноді з гирким присмаком, завжди саркастичний. Його безумовна велич – у чутті історичної перспективи, в передбачуваності кінця сучасної цивілізації, над якою немов фатум нависла подвійна загроза» [8, с. 213], що насувається зі Сходу на Захід.

Чи не про наш час мовиться, чи не про катастрофу ХХІ століття йдеться?! Просто Станіслав-Ігнацій побачив і передбачив метафізичне жахіття як у ХХ столітті, так і в столітті ХХІ-му задовго до нас і в такий спосіб застерігав людство від нових катастроф.

Література

1. Радишевський Ростислав. Станіслав-Ігнацій Віткевич. Нарис історії польської літератури: У 2-х кн., Кн.2. К., 2019. С. 159–164.
2. Цит. за: *Sokół A. Grotoska w teatrze Stanisława Ignacego Witkiewicza.* – Wrocław, 1973. 298 s.
3. Цит. за: *Błoński J. Stanisław Ignacy Witkiewicz jako dramaturg.* – Kraków, 1973. 345 s.
4. Радишевський Ростислав. Нарис історії польської літератури: У 2-х кн., Кн.2. К., 2019. С. 159–164.
5. Цит. за: *Danek-Wojnowska B. Stanisław Ignacy Witkiewicz a modernism.* – Wrocław, 1976. 386 s.
6. Радишевський Ростислав. Нарис історії польської літератури: У 2-х кн., Кн.2. К., 2019. С. 159–164.
7. Цит. за: *Gerould D. Stanisław Ignacy Witkiewicz jako pisarz.* – Warszawa, 1981. 287 s.
8. Котт Ян. Віткевич, или неожиданный реализм. М., 1975. 236 с.

**DRAMATURGY OF STANISLAV-IGNATIUS VITKEVYCH:
THE PROUD LONER AND ECCENTRIC****Stepan Khorob**

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, Ivano-Frankivsk, Shevchenka St., 57;
e-mail: kul@pnu.edu.ua*

The article examines the life and work of the outstanding Polish writer, philosopher and artist Stanislav-Ignatius Vitkevych (1885–1939), known under the pseudonym "Vitkatsii". Special attention is paid to his dramaturgy, therefore, accordingly, to his original type of artistic thinking. This reveals the relevance and novelty of the research, because due to this goal, the originality of many components of dramatic art created by the Polish author and Polish theater at that time was clarified. The system of tasks developed on the basis of the goal provides an opportunity to analyze the dramatic works of Stanislav-Ignatius Vitkevych, determining their content and form-creating filling, the originality of the author's ideological and aesthetic consciousness. In accordance with the general concept of the article, the following scientific methods were used: biographical, specific-historical, typological and hermeneutic. The results of the research provide grounds for supporting the opinion about the modernity of the plays of the Polish playwright, his direct involvement in the creation of drama and theater of the absurd in Poland in the first decades of the 20th century. Even more, it was the dramatic works of Stanislav-Ignatius Vitkevych that contributed to the development of the stylistic modification of the pan-European modernist drama of the given period. The practical significance of the study of the peculiarities of the Polish author's drama is that its results can be used both by modern literary and theater scholars, and by Polonist philologists – students, post-graduate students, and scientists in general who study the life and work of Stanislav-Ignatius Vitkevych

Key words: *Stanislav-Ignatius Vitkevych, dramaturgy, theater of the absurd, artistic thinking.*